

Северінова О. Б.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін і публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

THE ROLE OF THE JUDICIAL POWER IN A RULE OF LAW STATE

Стаття присвячена дослідженню ролі судової влади у правовій державі. Майже кожен новий етап політичного життя України за часи незалежності ознаменовувався запровадженням чергової судової реформи, що зумовлено постійним пошуком оптимальної моделі функціонування судової влади в нашій державі. Тривають такі реформаційні процеси у сфері судової влади і наразі, змінюються підходи до сутності та призначення судової влади, що не може залишатися поза увагою вітчизняної науки.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності та призначення судової влади, розкриття існуючих підходів до поняття судової влади та з'ясування особливостей ролі судової влади у правовій державі у сучасних умовах. Проаналізовано існуючі підходи до визначення поняття та ознак судової влади. Наголошено на необхідності забезпечення незалежності судів, оскільки це впливає на рівень довіри суспільства до судової влади, що є одним з ключових мірил ефективності правового регулювання діяльності такої влади та практики здійснення судами правосуддя. Тому важливим є дотримання принципу розподілу влад при реформуванні законодавства про правосуддя, адже повноваження, які судова та виконавча влада мають по відношенню до судової влади повинні бути такими, яких достатньо для забезпечення принципу стримувань та противаг, але не залишати можливостей для неправомірного тиску на суд.

Аргументовано, що судова влада на кожному етапі державотворення повинна відповідати суспільному запиту на оперативне, якісне та справедливе розв'язання правових конфліктів як між фізичними та юридичними особами приватного права, так і з державою в особі відповідних органів державної влади. При цьому судова влада покликана забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи вирішення кожної справи на засадах верховенства права та законності. Важливим на сучасному етапі є забезпечення гласності та прозорості роботи судів, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій. Щодо подальшого реформування судової влади, то враховуючи обраний Україною курс на євроінтеграцію, наголошено на обов'язковому врахуванні при цьому досвіду реформування системи судів у європейських країнах та можливості його адаптації у вітчизняний правовий простір.

Ключові слова: *судова система, судова влада, суд, правосуддя, незалежність суду, гілки влади.*

This article is dedicated to examining the role of the judicial branch in a legal state. Nearly every new stage of Ukraine's political life during its independence has been marked by the implementation of another judicial reform. This is driven by the ongoing search for the optimal model of judicial authority functioning in our country. Reformation processes in the field of judicial authority are ongoing, and approaches to the essence and purpose of judicial authority are evolving, which cannot be overlooked by domestic science.

The aim of this article is to theoretically analyze the essence and purpose of judicial authority, uncover existing approaches to the concept of judicial authority, and clarify the role of judicial authority in a legal state under modern conditions. Existing approaches to defining the concept and features of judicial authority are analyzed. Emphasis is placed on the necessity of ensuring the independence of courts, as it impacts the level of society's trust in judicial authority, which is a key indicator of the effectiveness of legal regulation of its activities and the practice of justice.

Therefore, adhering to the principle of the separation of powers is crucial in the legislative reform of the judiciary, as the powers held by the judicial and executive branches in relation to judicial authority must be sufficient to ensure the principle of checks and balances while preventing undue pressure on the judiciary.

It is argued that at each stage of state formation, judicial authority must meet the societal demand for prompt, high-quality, and fair resolution of legal conflicts both between natural and legal persons of private law and with the state through its relevant state authorities. In doing so, judicial authority is tasked with maintaining a balance between public and private interests, ensuring the resolution of each case based on the principles of the rule of law and legality. Transparency and openness of court proceedings, including the use of modern information technologies, are vital in the contemporary era.

Regarding further reform of judicial authority, given Ukraine's chosen course toward European integration, there is a strong emphasis on incorporating the experience of reforming the judicial system in European countries and the potential for its adaptation within the domestic legal framework.

Key words: *judicial system, judicial power, court, justice, judicial independence, branches of government.*

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною кожної правової держави є судова гілка влади, яка забезпечує захист прав, свобод та інтересів кожної особи, суспільства та держави, втілюючи в життя принципи справедливості та верховенства права. Судову владу в широкому розумінні трактують як відповідь на суспільний запит встановлення справедливих шляхів і методів вирішення конфліктів [1, с. 3]. При цьому, відповідаючи на такий суспільний запит, судова влада повинна гарантувати не лише оперативний і якісний розгляд кожної судової справи окремо, але і забезпечувати при цьому в цілому: втілення в життя принципу верховенства права, баланс між публічними та приватними інтересами, усунення правових колізій, підвищення рівня правосвідомості громадян, єдність судової практики. Реалізація та втілення у життя всіх цих завдань, вирішення яких очікує від судової влади суспільство, – непроста задача. Як показує досвід України за часи незалежності, майже кожен новий етап політичного життя країни ознаменовувався запровадженням чергової судової реформи, що обумовлено постійним пошуком оптимальної моделі функціонування судової влади в нашій державі. В юридичній літературі з цього приводу справедливо зазначається, що в Україні впродовж усього сучасного періоду державотворення судова система зазнавала неодноразових спроб її реформування, які були вигідні тим політичним силам, які могли забезпечити законодавче впровадження відповідних змін – ухвалення законів, у тому числі змін до Конституції, реалізацію прийнятих нормативно-правових актів з питань судової діяльності на практиці [2, с. 20]. Як ми бачимо, тривають реформаційні процеси у сфері судової влади і наразі. Змінюються і підходи до сутності та призначення судової влади, що не може залишатися поза увагою вітчизняної науки.

Стан дослідження. Серед науковців, які здійснювали дослідження актуальних питань сутності судової влади та її місця у системі розподілу влад можна відзначити: М. С. Булкат, В. В. Городовенка, І. С. Гриценка, Є. В. Зозулю, О. В. Кошову, С. В. Прилуцького, І. Є. Марочкіна, Л. М. Ніколенко, А. О. Селіванова, С. З. Чорну та інших. Разом з тим, дослідження питання осмислення ролі та призначення судо-

вої влади у суспільстві завжди є актуальним, особливо з урахуванням змін, що відбуваються у суспільно-політичному житті країни, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності та призначення судової влади, розкриття існуючих підходів до поняття судової влади та з’ясування особливостей ролі судової влади у правовій державі у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У науці відсутній єдиний підхід до визначення поняття «судова влада». У юридичній літературі пропонується виділяти три підходи щодо розуміння судової влади: перший представляють дослідники, які є прихильниками інституційного або організаційного підходу, який пов’язаний з характеристикою судової системи, принципами її організації, та визначають судову владу як сукупність судових органів і установ, що здійснюють правосуддя. Другий підхід отримав назву функціонального, адже його прихильники схильні ототожнювати судову владу з її функцією – правосуддям. За ним судова влада уявляється як сукупність повноважень суду зі здійснення правосуддя, тобто діяльність суду з розгляду та вирішення справ у визначеній законом процесуальній формі. Третій підхід – організаційно-функціональний (змішаний) – є комбінуванням двох попередніх і визначає судову владу як систему створених згідно з законом судових органів, наділених виключними повноваженнями з розгляду та вирішення у визначеній законом процесуальній формі юридично значимих справ, що мають юридичні наслідки [3, с. 24].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не дає визначення поняття «судова влада», проте у ст. 1 визначає, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Таким чином, законодавець застосовує організаційно-функціональний (змішаний) підхід до з’ясування сутності поняття «судова влада», оскільки вказує і на органи, які здійснюють таку владу (суди), і на реалізацією такої влади через здійснення правосуддя в рамках відповідних процедур суддями.

Безумовно слід погодитися з професором І. Марочкіним, який свого часу зазначав, що зміст поняття «влада» тлумачиться у значенні особливої форми соціальних відносин, яка формується із можливості здійснювати волю, контролювати поведінку когось (іншої людини чи соціальних груп). Тому помилковим є розгляд судової влади як державного органу – суду, адже влада є тим, що цей орган може зробити (по суті, це повноваження, функція, але не її виконавець), встановленою законом можливістю виконувати визначені дії й самим виконанням цих дій. Проте судова влада – це не тільки правосуддя. Цією категорією охоплюється вся судова система, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, в яких суди розміщуються, елементи організаційного і ресурсного забезпечення [4, с. 111].

В. В. Городовенко на основі аналізу міжнародно-правових норм та конституційного законодавства деяких країн виокремлює найбільш загальні правові імперативи, які стосуються організації та функціонування судової влади, що мають місце в сучасних правових системах світу. До найважливіших належать: незалежність судової влади; вільний доступ до правосуддя; здійснення правосуддя тільки судом, заборона створення надзвичайних судів; публічність судової діяльності; універсальність судового захисту; здійснення правосуддя в розумні строки; рівноправність і змагальність сторін судового процесу; гласність і безпосередність судочинства; вмотивованість судової діяльності; участь народу у здійсненні правосуддя; поєднання колегіальності й одноособності у судовій діяльності тощо [5, с. 44].

М. С. Булкат у своїй дисертаційній роботі за результатами дослідження правової природи поняття судової влади та системи ознак судової влади пропонує удосконалити відповідне теоретико-правове визначення: судова влада – відносно самостійна, легітимна, універсальна, легальна складова державної влади, що має імперативні характеристики та контрольні повноваження щодо інших складових державної влади, і забезпечує регулювання визначеного кола суспільних відносин на основі сформованих доктринальних положень про правову державу та трискладову теорію державної влади у відповідних формах та конкретно встанов-

леними методами, що ґрунтуються на змісті ознак її єдності та особливості правовідносин [6, с. 18].

Питання про незалежність судової влади завжди є актуальним у нашій державі, оскільки навіть гіпотетична можливість здійснення незаконного впливу на суд є «тривожним дзвоником» для суспільства і суттєво впливає на рівень довіри до судової гілки влади. Тому важливим є дотримання принципу розподілу влад при реформуванні законодавства про правосуддя, адже повноваження, які судова та виконавча влада мають по відношенню до судової влади повинні бути такими, яких достатньо для забезпечення принципу стримувань та противаг, але не залишати можливостей для неправомірного тиску на суд. Як зазначається у науковій літературі, незважаючи на відносну самостійність судової влади, її діяльність багато в чому залежить від інших гілок влади, наприклад, законодавча влада визначає структуру судової влади, статус суддів. Роль виконавчої влади щодо судової полягає у матеріально-технічному забезпеченні [7, с. 308]. І. С. Гриценко та С. В. Прилуцький зазначають, що незалежна судова влада – це насамперед прояв і здобуток громадянського суспільства, де суд виступає не складовою системи державного апарату та управління, а є незалежним та безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою [8, с. 248].

Дослідження сутності судової влади неможливе без згадки про основну роль такої влади – здійснення правосуддя. Адже основне призначення судів – це вирішення правових конфліктів на засадах справедливості, законності та верховенства права. Без існування суду неможливо уявити будь-яку державу, що є цілком логічним з огляду на те, що у суспільстві завжди виникають суперечності, які повинен хтось вирішувати [9, с. 90]. Як відзначає А. О. Селіванов, судова влада необхідна там і тоді, коли виникає правовий конфлікт, спір, який вимагає вирішення у судовому порядку [10, с. 12]. А конфлікти є притаманними будь-якому суспільству, на будь-якому етапі його розвитку.

Способів вирішити правові конфлікти є декілька – це як судовий захист прав і свобод, так і альтернативні (позасудові) способи вирішення спорів (переговори, медіація, третейські

суди тощо). Але слід погодитися з твердженням про те, що правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш надійним і цивілізованим способом захисту прав і свобод людини та громадянина, а судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, учинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати функцію захисту прав і свобод людини в разі їх порушення чи необґрунтованого обмеження [11, с. 189]. У цьому проявляється також універсальність судового захисту, завдяки якій будь-яке порушене право може бути захищене у судовому порядку, питання постає тільки за обранням правильного способу захисту і визначенням належної юрисдикції відповідного спору. Більше того, навіть якщо особа, звертаючись до суду, обрала неправильний спосіб захисту або помилилася у виборі юрисдикції, у кінцевому рахунку судова влада все одно повинна забезпечити особі можливість судового захисту її порушених прав (наприклад, в ухвалі про відмову у відкритті провадження через неправильне визначення позивачем юрисдикції суд вказує, який саме суд уповноважений розглядати відповідну справу).

Автори монографічного дослідження «Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку» відзначають, що судова влада як складова державної влади теж потребує відповідної легітимності з боку громадян. При цьому, незважаючи на специфічні особливості судової влади (ґрунтування на правових нормах, вирішення юридично значущих справ, що мають правові наслідки), її легітимність також є насамперед соціально-психологічним явищем, яке слід відрізняти від її легальності. Легальність влади – це її юридичне обґрунтування, законність, відповідність чинним у державі правовим нормам. Легітимність не є синонімом законності, оскільки політична влада не завжди спирається на право й закони, але завжди користується певною підтримкою принаймні частини населення [12, с. 26].

Варто цілком погодитися із наведеною тезою, оскільки суспільство є не лише основним «споживачем» судових послуг, але і тим суб'єктом, який здійснює за судовою владою контроль. Рівень довіри суспільства до судової влади є одним з ключових мірил ефективності правового регулювання діяльності судової влади та практики здійснення судами правосуддя. Отримання судовою владою підтримки від суспільства здійснюється як за рахунок справедливого вирішення кожної окремо взятої справи (адже кожна особа, яка звернувшись до суду отримала швидке і справедливе вирішення своєї справи, уже значно більше довіряє судовій владі), так і через забезпечення доступу громадськості до інформації про судові засідання та судові справи. Адже судова влада повинна працювати відкрито, приховуючи тільки ту інформацію, яка стосується особистого життя учасників судових процесів або містить охоронювану законом таємницю. Як відзначає Л. М. Ніколенко, транспарентність судової влади слід розглядати як частину найбільш масштабної проблеми транспарентності держави взагалі. Останнім часом загострюється проблема прозорості, відкритості та доступності державної влади загалом [13, с. 28]. В умовах воєнного стану, а раніше – в умовах карантину через пандемію COVID-19, проблема прозорості та відкритості судової влади дійсно загострюється, що обумовлено декількома факторами: необхідністю збереження державної таємниці, яка може бути розголошена під час судових процесів; необхідністю забезпечити безпеку учасників процесу; особливим пропускним режимом у судах через підвищені безпекові ризики тощо. Але в такому випадку відкритість роботи судів повинна бути забезпечена не тільки оприлюдненням текстів судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень, але і більш новими інструментами – наприклад, трансляцією судових засідань у мережі Інтернет, оприлюдненням прес-релізів та коментарів на офіційному веб-сайті суду тощо. Чим більш прозорою та відкритою є діяльність судової гілки влади, тим вищим є рівень довіри суспільства до неї.

На сучасному етапі, коли України обрала євроінтеграційний вектор розвитку і вже набула статусу держави – кандидата у члени Європей-

ського Союзу, подальше реформування системи судів не може відбуватися без врахування вимог відповідного законодавства ЄС у цій сфері. Так, у кінці червня 2023 року Дослідницька Служба Верховної Ради України оприлюднила Концепцію реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя, в якій здійснено науково-правовий аналіз існуючої системи судів в Україні, визначено основні проблеми, які існують у судовій системі України, напрями її трансформації та оптимізації. Також проаналізовано судоустрійне і процесуальне законодавство з погляду належного та ефективного функціонування судів у системі правосуддя. Вивчено досвід реформування системи судів 20 європейських країн, можливість його адаптації у вітчизняний правовий простір, досліджено доктринальні підходи до реформування судової системи [14]. Таким чином, уже здійснюються перші активні кроки до гармонізації законодавства України про судову владу з відповідним законодавством ЄС.

Висновки. Отже, судова влада на кожному етапі державотворення повинна відповідати суспільному запиту на оперативне, якісне та справедливе розв'язання правових конфліктів як між фізичними та юридичними особами приватного права, так і з державою в особі відповідних органів державної влади. При цьому судова влада покликана забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи вирішення кожної справи на засадах верховенства права та законності. Важливим на сучасному етапі є забезпечення гласності та прозорості роботи судів, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій. Щодо подальшого реформування судової влади, то враховуючи обраний Україною курс на євроінтеграцію, обов'язковому врахуванню при цьому підлягає досвід реформування системи судів у європейських країнах та можливість його адаптації у вітчизняний правовий простір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ МВС України. Київ, 2016. 198 с.
2. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 19–31.
3. Чорна С. З. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 245 с.
4. Марочкін І. Лекція професора І. Марочкіна: «Судова влада як основний суб'єкт судового права». *Право України*. 2015. № 3. С. 100–111.
5. Городовенко В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 42–52.
6. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 40 с.
7. Іванів І. Теоретико-прикладне осмислення ролі судової влади на сучасному етапі державотворення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 306–311. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261910/258294> (дата звернення: 27.08.2023).
8. Гриценко І. С., Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 241–249.
9. Бутирський А. А. Роль суду в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 1. С. 89–97.
10. Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 9–17.
11. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190.
12. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія / за ред. І. Б. Усенка ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Наук. думка, 2014. 502 с.
13. Ніколенко Л. М. Транспарентність судової влади в умовах реформування. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 24–29.
14. Концепція реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/law_judic_activ/concept_rz-pravsud/73711.html (дата звернення: 27.08.2023).